

Pécs első szocialista általános rendezési terve (1951) és annak hatása a város térbeli fejlődésére

SIPOS BALÁZS

Bevezetés

Az 1945 után berendezkedő kommunista hatalom drasztikusan megváltoztatta az ország politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedését. Az állampárt megkerülhetetlen szereplővé vált az élet szinte minden területén, de a döntések nem csak általában az országot, hanem a tanácsokon keresztül a helyi településeket is közvetlen érintették. Az ipar erőltetett fejlesztése, és a készülődés a soha el nem jött harmadik világháborúra, a források jelentős részét elvették az egyéb fejlesztések elől. E keretek között kellett a kommunista rendszernek a városfejlesztés és állami lakásépítés feladatát megoldani.

A várostervezés központi irányítása a Rákosi-korszakban három szinten folyt. A legalsón helyezkedtek el a szakmai intézmények, mint a Területrendezési Intézet (TERINT),¹ az Államtudományi Intézet Területrendezési Munkaközössége, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéke. Ezek közül a TERINT emelkedett ki, miután az állam pont a városfejlesztési feladatok ellátására hozta létre 1949-ben. Az itt elkészült szakmai tervek kerültek a második szintre az Országos Tervhivatal (OT) elé, ahol az elsődleges feladat a koordináció volt. Ellenőrizték és összehangolták az állam igényeivel és az aktuális politikai akarral a TERINT által elkészített szakmai anyagokat, amelyeket így már készen tudtak a legfelső szint elé terjeszteni. A végső szót, a politikai döntéseket az MDP titkársága, a Politikai Bizottság, a Minisztertanács, az Elnöki Tanács, valamint a Népgazdasági Tanács mondta ki.²

A Népgazdasági Tanács 609/31/1950. sz. határozata értelmében a városokat és a községeket három osztályba sorolták. Az egyéves kiválasztás végén az 166/8/1951.N.T. határozat alapján véglegesítették a kiemelt települések listáját. Ebbe került bele a megye- és régióközpontként nyilvántartott Pécs is. Időközben az 1951. évi 1. sz. törvényerejű rendeletben azt is meghatározták, hogy az első osztályba sorolt városok számára általános rendezési tervet kell alkotnia az Országos Tervhivatalnak.³ Ennek megfelelően az OT utasította a Területrendezési Intézetet, hogy készítsék el a város általános rendezési tervét.

Tanulmányomban többek közt azt vizsgálom, hogy a város 1951-es általános rendezési terve alapján Pécs (országosan és regionálisan) hol helyezkedett el a hazai városhálózaton belül. Továbbá rövid összeggést adok a város 1945 utáni állapotáról, majd áttekintem a fontosabb ágazatok fejlesztési terveit

¹ „Az első ötéves terv előkészítése élesen felvetette a területi fejlődés és fejlesztés, az új, átfogó településpolitikai kidolgozásának szükségességét [...] a gyakorlati igények kielégítésére szervezték meg a Területrendezési Intézetet.” (HAJDÚ 1989, 86–87).

² GERMUSKA 2002, 51–52.

³ HAJDÚ 1989, 86.

(területrendezés, lakásépítés, ipar), valamint röviden kitérek Pécs egyéb fejlesztéseire is (oktatás, egészségügy és kereskedelem). Végül értékelem a tervben elhangzottakat, és reflektálok azokra az elképzelésekre, amelyek ténylegesen meg is valósultak.

Pécs helye az országos városfejlesztési koncepciókban

Egy-egy település jövőjével kapcsolatosan sokatmondó a korszakban, hogy a tervezetekben mekkora népességgel számoltak. Ebből a szempontból érdemes megemlíteni egy táblázatot, amely 1970-ig bezáróan taglalja az I.-es és II.-es kategóriába sorolt településeket.⁴ Ebben a Budapest szintjére emelt (osztályon felüli) Miskolc, Debrecen és Győr lakosságszámának jelentős emelkedésével számoltak, míg emellett Szeged és Pécs csak kisebb bővülést érhetett volna el (1. táblázat).⁵ Ennek pontos okaira csak következtethetünk. Az egyik lehetséges válasz talán az lehet, hogy Pécs és Szeged⁶ közelében is akadtak olyan – magyarországi értelemben vett – középvárosok, amelyeket ugyancsak fejleszteni kívántak. Így Szeged esetében a koncentráció elkerülése, míg Pécs tekintetében az lehetett a meghatározó, hogy a tőle alig 20 km-re elhelyezkedő Komló szocialista mintavárosként már amúgy is jelentős erőforrásokat kötött le.⁷ A másik indok a városok elhelyezkedéséből ered, miszerint Pécs és Szeged is közel esett a Jugoszláv határhoz, amelynek közelében – katonai megfontolások okán – kifejezetten megtiltották, hogy jelentős fejlesztéseket hajtsanak végre.

Városok tervezett népessége a TERINT számításai szerint (1952)		
Városok	1949-ben (fő)	1970-re (fő)
Pécs	78 199	120 000 ⁸
Miskolc	103 690	250 000
Debrecen	119 623	160 000
Győr	55 143	120 000
Szeged	86 640 ⁹	100 000

1. táblázat: Városok tervezett népessége a TERINT számításai szerint (1952)

Forrás: FÜLÖP – RÓZSA 2014, 31; MNL MOL XXVI-A-1-IV.63.

⁴ Lásd bővebben: MNL MOL XXVI-A-1. IV-63. (Kimutatás egyes települések népességének tervezett változásáról, Budapest, 1952. június 1.).

⁵ MNL MOL XXVI-A-1. IV-63. (Kimutatás egyes települések népességének tervezett változásáról, Budapest, 1952. június 1.).

⁶ Szeged esetében: Hódmezővásárhely (56 769), Orosháza (31 337), Csongrád (24 690) és Makó (34 084) – forrás: FÜLÖP – RÓZSA 2014, 31.

⁷ GERMUSKA 2004, 97, 102.

⁸ A tervzet 100 000 fős népességről tesz említést, azonban ez a 10 éven belül elérendő célt jelenti. Lásd: DÉNESI 1961, 33; SZENDRŐI 1955, 67.

⁹ Az 1951–52-es közigazgatási határok változása utáni lakosság nagysága.

A szűkebb régiót tekintve Pécs messze kiemelkedett a többi dél-dunántúli város közül a maga 78 199 fős népességével (2. táblázat). A régióban második Kaposvár 33 535, a harmadik Nagykanizsa 28 460, míg a másik két megyeszékhely, Szekszárd és Zalaegerszeg kevesebb mint 20 000 fős lakossággal rendelkezett. Baranya megye esetében előbb Mohács (19 093), majd Komló próbált ellensúlyá válni. Utóbbi jelentős fejlesztéseken ment keresztül, és úgy prognosztizálták, hogy két évtized alatt elérheti akár a 30 000-es lakosságszámot, megelőzve ezzel Mohácsot.¹⁰

A dél-dunántúli régió településeinek tervezett népességszáma		
Települések	1949-ben (fő)	1970-re (fő)
Pécs	78 199	100 000
Kaposvár	33 535	50 000
Nagykanizsa	28 460	40 000
Baja	28 201	40 000
Zalaegerszeg	15 159	30 000
Szekszárd	14 941	20 000
Komló	6 900	30 000
Mohács	19 093	25 000

2. táblázat: A dél-dunántúli régió településeinek tervezett népességszáma

Forrás: FÜLÖP – RÓZSA 2014, 31; MNL MOL XXVI-A-1-IV.63.

Pécs gazdasági jellegét már a két világháború előtt nagyban meghatározta a szénbányászat, ami az 1950-es évekre még a korábbiakhoz képest is felértékelődött, hiszen előbb Mohácson,¹¹ majd 1949-től kezdve Dunapentelén kívánták felépíteni az ország legnagyobb gépipari-kohászati beruházását, a Dunai Vasművet,¹² amelynek ellátásához az itt (és Komlón) kitermelt értékes ásványkincseket kívánták felhasználni.

A város emellett rendkívül komoly iparral is rendelkezett, Pécs évtizedek óta ismert volt kiváló minőségű porcelánjáról (Zsolnay Porcelángyár). A településen ezen kívül foglalkoztak gépgyártással, kesztyűkészítéssel, bútorgyártással, bőrfeldolgozással és élelmiszeriparral (tejfeldolgozás, sörgyártás, dohánygyártás, sütőde).¹³

¹⁰ MNL MOL XXVI-A-1. IV-63. (Kimutatás egyes települések népességének tervezett változásáról, Budapest, 1952. június 1.).

¹¹ GERMUSKA 2004, 102.

¹² GERMUSKA 2002, 53–54.

¹³ Lásd bővebben: KAPOSI 2006, 195–276.

Pécs rendelkezett (a korszakhoz képest) a legteljesebb egészségügyi hálózattal,¹⁴ valamint a régióban és a nagyvárosok közül Budapest, Debrecen és Szeged mellett ez a város adott otthont több karral (jogi, orvosi és bölcsészettudományi) működő felsőoktatási intézménynek.¹⁵

A sok pozitívum mellett azonban érdemes kiemelni néhány negatívumot is. Az egyik ilyen a közlekedési hálózat fejletlensége volt, ami egyaránt vonatkozott a városi és a távolsági utakra, illetve a vasút/villamos vonalakra is. Amellett szintén komoly gondot jelentett Pécs kereskedelmi hálózatának leterheltsége, valamint a város lakásállományának avultsága és egyhangúsága. Pécsen összesen 24 077 lakást foglalt magába 8 313 épület. Az otthonok döntő többsége (16 620) egyszobás volt, és valamivel több mint egynegyedrészt (6 114) tettek ki a két- és háromszobás lakások, míg a legkevesebb a négy- vagy több szobás lakásokból akadt (1 343). Ennél is rosszabb volt a helyzet, ha az épületek átlag életkorát vizsgáljuk. A város épületállományának közel felét (49,6%) tették ki az 1900 előtt épült házak. Emellett a városban az épületek mintegy 99%-át adták a földszintes és egyemeletes házak, amelyek aránya nagyban meghatározta a város korabeli kinézetét.¹⁶

Pécs 1951-es általános rendezési terve

Az általános rendezési tervvel kapcsolatos előkutatásokat a Területrendezési Intézet már megalakulása után, 1949-ben megkezdte,¹⁷ Majorossy Gyula vezetésével, az Országos Tervhivatal kontrollja alatt. Az irányszámokat már ekkor meghatározták,¹⁸ ennek ellenére a két intézet között többfordulós egyeztetések zajlottak,¹⁹ amelyekben hol elfogadták a kutatók érvelését, hol pedig felülbírálták azt – politikai vagy gazdasági megfontolásból.

1951. augusztus 26-án mutatták be a tervet Pécs város Végrehajtó Bizottságának is. A megbeszélés elvileg szimbolikus volt, a gyakorlatban viszont több olyan észrevétel született a város részéről, amelyet a TERINT és az OT egyaránt megfelelőnek tartott. Végül a tervet kisebb módosításokkal ugyan, de elfogadták.²⁰ A tervezés mindennek ellenére egészen 1952-ig folytatódott, ekkor pedig a megszűnő TERINT feladatkörét az Országos Tervhivatal vette át.²¹

¹⁴ HAL 1961, 289–296.

¹⁵ FEDELES et al. 2011, 83–100.

¹⁶ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 214. (Épületadatok 1946).

¹⁷ A megelőző kutatások – a korszak egészének negatív megítéléséhez képest – alaposnak mondhatók. A gyűjtemény számos forrásból tevődik össze, amelynek egésze egyfajta pillanatfelvételt ad Pécs második világháború utáni helyzetéről és mindennapjairól. Találunk benne lakásstatisztikát 1946-ból, műemlékvédelmi összeírást, valamint a város ipari üzeméről, oktatásáról, egészségügyéről és a közműhálózatról is egy-egy leírást (MNL MOL XXVI-A-1. V.24. 164–177, valamint 185–202.).

¹⁸ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125.(Pécs fejlesztési terve); 153. (I. és II. sz. változat: Pécs város).

¹⁹ Lásd bővebben: MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 128–144. (Jegyzőkönyv).

²⁰ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 184. (Pécs Megyei Jogú Város VB. üléséről jegyzőkönyv. Pécs, 1951. augusztus 26.).

²¹ GERMUSKA 2002, 64.

Ezután Pécs városfejlesztése lekerült a napirendről és csak 1954 után kezdtek el újra foglalkozni a kérdéssel.²²

Az általános rendezési terv két időszakot különböztetett meg: egy rövid 10 éves, valamint egy hosszabb 20–25 éves intervallumot.

A város szerkezetének kialakításában több hasonlóságot lehet felfedezni a Dörre Endre, Kőszeghy Gyula és Weichinger Károly nevével fémjelzett, 1928-as Pécs város szabályozási tervzetével (1. kép),²³ valamint az 1933-ban Dulánszky Jenő építész-mérnök által térképre vetett koncepcióval (2. kép) kapcsolatosan.²⁴ Talán nem is véletlen, hogy e két terv megtalálható volt több másik közigazgatási térképpel együtt az előkutatások dokumentációjában.²⁵

1. kép: Dörre Endre, Kőszeghy Gyula és Weichinger Károly: Pécs város szabályozási terve 1928

Ahogy a korábbi időkben, úgy 1951-ben is volt egy fontos célja a tervezőknek. Igyekeztek Pécs terjeszkedését a domborzati viszonyokhoz igazítani, illetve akadályozni a város horizontális elnyújtását. Éppen ebből a megfontolásból kizárólag a Mecsek hegység lejtőitől a vasútig terjedő, kelet-nyugati irányú terjeszkedést engedélyezték.²⁶ Attól délre már csak az iparnak hagytak szabadon álló területeket. A korszakban ezt nevezték szalagváros koncepciónak, amelynek elvét egészen 1971-ig következetesen be is tartották. Ezzel spórolni kívántak, mivel egy potenciális új terület közlekedéssel, közművel, igazgatási intézményekkel, valamint kereskedelmi és oktatási létesítményekkel történő ellátása jelentős költségeket emésztett volna fel.

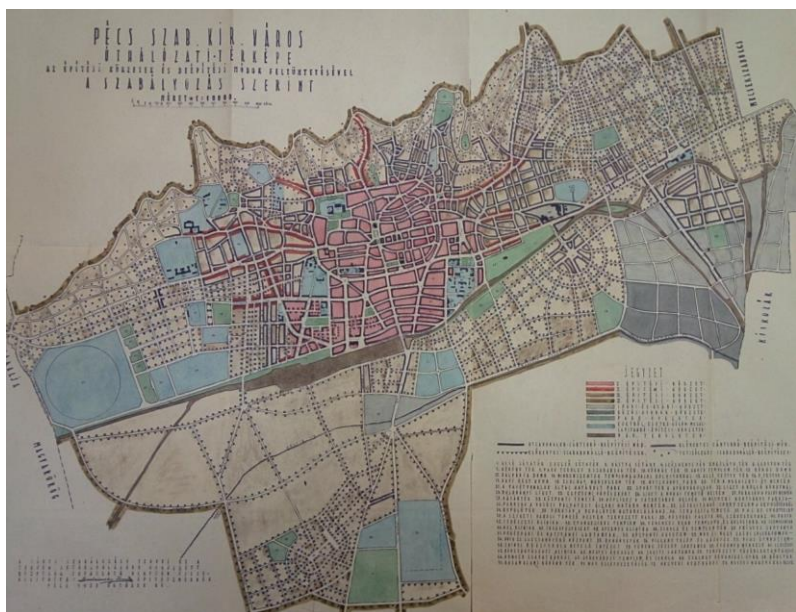
²² Lechner Dokumentációs Központ: 5127. sz. tervdokumentáció (Pécs Bauxit lakótelep részletes rendezési terve. Terviratok. 10. Megbízólevél).

²³ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. (Térképtár).

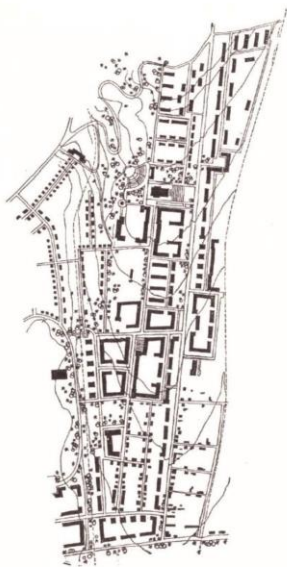
²⁴ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. (Térképtár).

²⁵ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. (Térképtár).

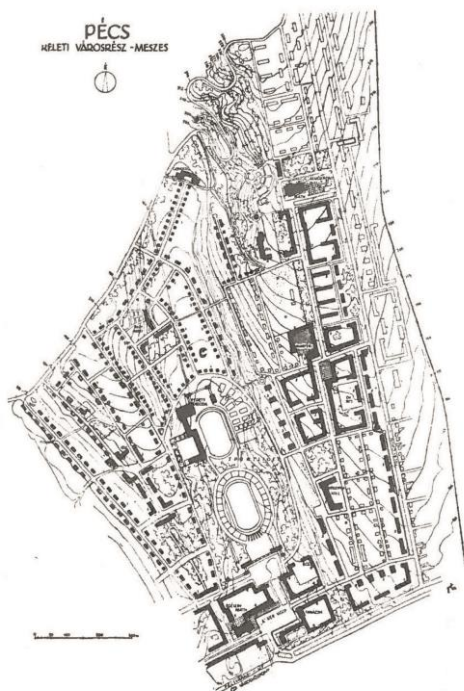
²⁶ Pécs esetében ez azt jelentette, hogy keleten a Budai vám, északon a Pálosok, nyugaton a Megyeri út, míg délen a vasútvonalig engedélyezték a terjeszkedést.

2. kép: Dulánszky Jenő féle szabályozási terv 1933

3. kép: Kelet-Meszes részletes rendezési terve (1950) – Máté Pál

4. kép: Nyugat-Meszés részletes rendezési terve (1952) – Bálint János – Máté Pál

A másik lehetőséget az ún. „avult városrészek” teljes rekultivációjával, vagyis – korabeli népszerű szóhasználattal élve – szanálással lehetett elérni. Ebben az esetben a járulékos költségek jóval kisebbek lehettek, mint például a közműberuházás, de a tulajdonosok kártalanítása ugyancsak hatalmas terhet rótt a beruházóra. Ezért eleinte igyekeztek üres, közművesített, a városhoz szervesen csatlakozó területeket keresni a lakásépítésekre és az ipartelepítésre. De mint később látni fogjuk, minden igyekezet ellenére már 1951-ben a hosszabb távú tervek között szerepelt a nagyobb területi egységek szanálása.

A lakásépítési koncepciókat elemezve jól láthatjuk, hogy az állami lakásépítés Pécs számára az első 10 éves periódusra, a MESZHART kelet-meszési építkezésével együtt²⁷ összesen 4400 lakás felépítését prognosztizálta. 1000 darab járt volna a bányászoknak, 400-at kaptak volna a jövőendőbeli hőerőmű alkalmazottai, valamint további 3000-et az iparban dolgozók.²⁸ A

²⁷ Kelet-Meszés rendezési tervét Máté Pál tervezte meg 1950-ben. A beruházás eredetileg 1000 lakás telepítését irányozta elő a Mecseki szénbányák alkalmazottai számára, ám 1952-re a tervek kiegészültek a komlói út nyugati oldalának beépítésével (3–4. kép).

²⁸ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 4, 9–10, 12–13. (Pécs fejlesztési terve).

lakások jó része telepszerűen valósult volna meg, a Nyugat- illetve a Kelet-Meszes városrészekben.²⁹ Mindezen felül számoltak még a szövetkezeti lakásépítéssel is, amelynek helyéül a város három különböző területét jelölték ki. A Jókai utca – vasútállomás által határolt területet, a Kolozsvár és a Petőfi utcákban, valamint a Mecseken a Magaslati út mentén (5. kép).³⁰

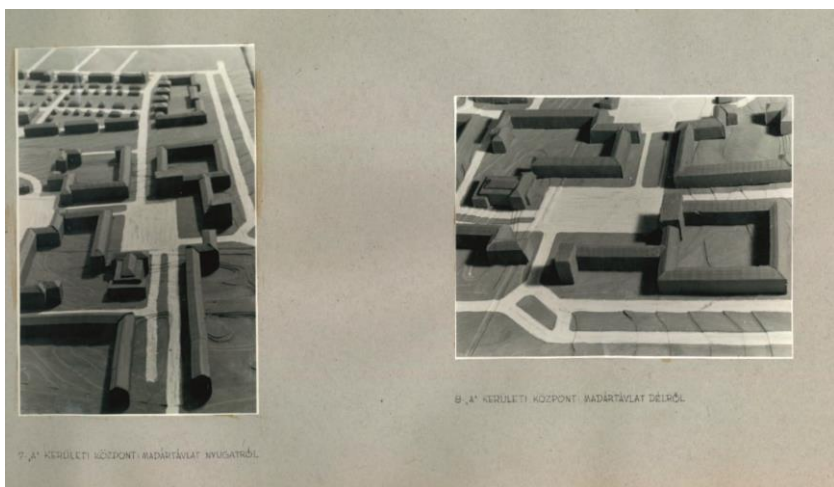
5. kép: Pécs város területrendezési javaslata (TERINT – 1951)

A meszesi beruházás a bányákhoz viszonyított közeli fekvése, részben közművesített volta, valamint tömeges építkezésre alkalmas szabad területe miatt szinte kínálta magát a beépítésre.³¹ Hasonló volt a helyzet a Belváros déli és nyugati felének építkezéseivel kapcsolatosan. Ellenben a Mecsek déli lejtőjén történő építkezés már előre veszteségesnek mutatkozott az építési költségek és a közművek telepítése okán.

²⁹ SZENDRŐI 1955, 65–66.

³⁰ Lechner Dokumentációs Központ 3872. sz. tervdokumentáció (Telephely dokumentáció a Pécsi 1952-es szövetkezeti lakásépítkezések helykijelöléséhez).

³¹ SÜMEGHY 1961, 145.

6. kép: Pécs, Nyugat-Meszes alközpont

7. kép: „Sportvölgy” Pécs, Nyugat-Meszes

A város életében a legnagyobb változást mégis a nyugat-meszesi (későbbi nevén Diós Dűlő) beruházás jelenthette volna, amelynek terveit Bálint János – és a kelet-meszesi lakótelepnél már korábban közreműködő – Máté Pál készítették.³² A tervezők célja az volt, hogy egy új, másodlagos városközpont alakuljon ki a területen, ami magába foglalta volna Pécs több közigazgatási, politikai, oktatási,

³² GYÁRFÁS 1956, 73.

kulturális,³³ kereskedelmi és sportlétesítményét (7. kép),³⁴ valamint ellátta volna a bányászok által lakott meszesi városrészt. A belváros vezető jellegét ennek ellenére nem veszítette volna el, azonban az új városközponttal kiegészíthették egymást. A történelmi hagyományon kívül e döntés mellett szólt, hogy itt voltak a város oktatási (közéiskola és egyetem), kereskedelmi (Állami Áruház), egészségügyi (kórházak), közlekedési (vasút- és autóbuszállomás), illetve a kulturális (múzeumok és könyvtárak) központjai is.

Az új városrész két dombhátat és a köztük elhelyezkedő lapos völgyet foglalja magába, amely változatos beépítésre adott lehetőséget. Igyekeztek különféle formájú (pl. pontházak és sorházak), és eltérő nagyságú tömböket kialakítani, azonban helyenként visszaköszöntek a szocialista-realista motívumok, mint például a merev, hangsúlyosan szimmetrikus beépítés, vagy a nyitott keretes épülettömbök (6. kép).³⁵ A városrész központja a 6-os úttal párhuzamosan alakult volna ki, amelyet félkörösen javarészt három emeletes épületekből álló lakótömbök vettek volna körül. Ezen kívül a városrész északi, valamint nyugati, lejtősebb területe adott volna lehetőséget az ún. „sajátház” építési akció keretein belül földszintes családiházak építésére. A városközpont és a lakóépületek között – a völgyben – képzelték el a sportliget. Ez a beruházás egy 25 000 férőhelyes stadiont, tornacsarnokot, valamint egy fedett és egy nyitott uszodát is tartalmazott volna (7. kép). Elkészülte esetén Pécs sportközpontja ide került volna át.³⁶

A hosszútávú tervek is a súlyponteltolódást erősítették.³⁷ A mintegy 8000 lakás helyeként elsősorban a Tettyétől a Balokányig húzódó területet, valamint a Szigeti kapu környékét jelölték volna ki.³⁸ Előbbihez viszont a Pécs–Mohács és a Pécs–Bátaszék vasútvonalakat kellett volna déli irányban 1 km-rel áthelyezni a mai Tüskésréti út mellé. Ez a tervezet egyébként nagyban hasonlított a már korábban említett Horthy-korszakban alkotott városkompozíciós tervekre. Az ötlet elvetését a MÁV és Pécs város vezetői együtt kérelmezték, mivel előbbi a tetemes anyagi terheket sérelmezte, míg az utóbbi ebbe a körzetbe akarta telepíteni a jövődöbéli ipari központját. Ennek megfelelően 1951 után már ipari területként láthatjuk a térképen.³⁹

Az ipartelepítés területi kiterjedése ezzel némileg leegyszerűsödött, hiszen a vasúton túli területeket jelölték ki erre a célra. A kérdés inkább az volt, hogy a bányászat és – a már korábban említett – üzemek mellé milyen iparágakat lehetne

³³ Mozi, antik „görög színház”, könyvtár, Lechner Dokumentációs Központ: 12 864. sz. tervdokumentáció (Pécs keleti városrész városkompozíciós terve 1954.).

³⁴ 25 000 fő befogadására alkalmas atlétikai és futball stadion, mellette szabadidőparkkal Forrás: Lechner Dokumentációs Központ: 12 864. sz. tervdokumentáció (Pécs keleti városrész városkompozíciós terve 1954.).

³⁵ KÖRNER – NAGY 2007, 200–201.

³⁶ SZENDRŐI 1955, 65–66.

³⁷ „V” 1928.

³⁸ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 4–5, 12–13. (Pécs fejlesztési terve).

³⁹ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 184. (Pécs Megyei Jogú Város VB. üléséről jegyzőkönyv. Pécs, 1951. augusztus 26.).

letelepíteni. Igyekeztek figyelembe venni a helyi természeti adottságokat, különös tekintettel az ásványkincsekre. Pécssett a feketeköszénnek köszönhetően az áramigény kielégítése nem jelentett akadályt, szemben a vízzel, amelynek hiánya már a meglévő iparágak működését is jelentősen korlátozta. Ezenkívül fontos tényező volt, hogy a női munkaerő felesleg számára is lehetőséget tudjanak biztosítani. Ebből eredően rövidtávon a vegyiparban (festékgyártás, gyógyszeripari laboratórium, enyvgyártás) és az építőiparban (cementgyár, téglagyár) gondolkodtak, míg hosszabb távon faipari cikkek gyártásával, üveggyártással, mezőgazdasági műszergyártással, illetve a helyi bőrgyár és a Zsolnay-gyár fejlesztésével számoltak.⁴⁰ Ez utóbbi fejlesztések kifejezetten jótettek volna az elavult helyi üzemeknek. A vegyipar kérdése azonban kettős: egyrészt bizonyosan növelték volna a női munkaerő részesedését a helyi iparban, másrészt a gyakori vízhiány komoly akadályt jelentett volna. A cementgyár Pécsre költöztetésére viszont elég kis esély mutatkozott, hiszen a továbbiakban is a Beremend környéki lelőhelyeket használták volna fel a termelésben, így az építőanyag Pécsre szállíttatását nem lehetett volna gazdaságosan megoldani. Hasonlóan nehezen vitték volna véghez a Sörgyárat és a Hangszergyárat érintő gyárkitelepitéseket.⁴¹

A lakásépítés mellett talán a közlekedéssel foglalkoztak a leginkább a dokumentációban. Az általános rendezési terv több konkrétumot is tartalmazott ennek fejlesztésére (8. kép). A közutakat tekintve, megoldották volna a vasút és az azon túli területek közlekedési problémáit egy híd felépítésével.⁴² Továbbá elvezették volna a 6-os számú főutat a forgalmas Hungária és (részben) a Rákóczi útról, a mai út nyomvonalán indult volna dél-nyugati irányba, érintve az 1952-ben felépült Pártszékházat,⁴³ majd nyugat fele haladt volna az Athinay úton és a Petőfi laktanyán keresztül a repülőtérig. A város elavult villamoshálózatát korszerű trolibuszos és autóbuszos közlekedés váltotta volna fel, de számoltak a bányavasút személyszállítási hasznosításával is, amitől a bányatelepen élők városba jutási lehetőségeinek jelentős javulását várták. Emellett hosszabb távon a Pécs és Komló közötti út új nyomvonalra helyezésében is gondolkodtak, valamint még tervbe vették egy, a várost délről elkerülő út felépítését. Ezenfelül a város kérésére a programpontok közé felvették egy híd építését a pécsváradi vasútvonal és mohácsi út kereszteződésénél, amivel ez utóbbi forgalmának akadálymentesítését oldották volna meg.⁴⁴

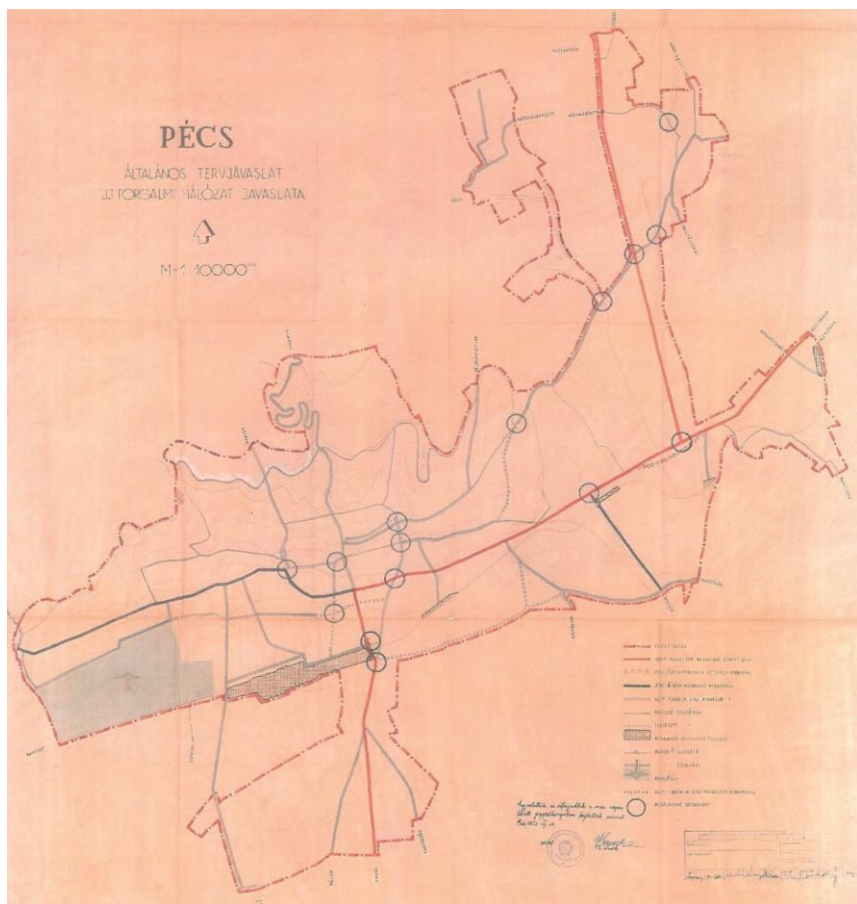
⁴⁰ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 2, 7–8, 12, 14. (Pécs fejlesztési terve).

⁴¹ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 9. (Pécs fejlesztési terve).

⁴² A későbbi Árpád-híd helyén MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 3, 9, 12–13. (Pécs fejlesztési terve).

⁴³ Lásd bővebben: MNL MOL XXVI-A-1. VI. 34. Helykijelölési térképek.

⁴⁴ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 184. (Pécs Megyei Jogú Város VB. üléséről jegyzőkönyv. Pécs, 1951. augusztus 26.).

8. kép: Pécs közlekedéshálózati térképe (1951)

A közintézmények terén szintén több fejlesztést terveztek be. Az egészségügyi beruházások egy 500 fős klinika (az egyetem számára), illetve egy sebészeti és belgyógyászati kórház (a város számára) felépítését, továbbá a gesztenyési Bányakórház bővítését tartalmazták. Ezzel szemben az oktatásfejlesztésben csak egy 12 tantermes általános iskola és egy 12 tantermes középiskola létesítését tervezték.⁴⁵ A közintézmények közül az egyetem nyerte volna a legtöbbet, hiszen a városban szétszórtnan elhelyezkedő felsőoktatás számára egy régi koncepciót kívántak megvalósítani az egységes Egyetemi városrész kiépítésével, amely a Damjanich utcától északkeleti irányban az egykori szőlőterületek helyén jött volna létre. Emellett új karok nyitását is előírányozták, mint a vegyészeti és

⁴⁵ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 4, 10–11. (Pécs fejlesztési terve).

mezőgazdasági fakultást.⁴⁶ Utóbbival kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy a régió jövődöbeli agrárfejlesztéseinek érdekében egy külön Mezőgazdasági Intézetet kívántak felállítani.⁴⁷

Végül érdemes egy gondolat erejéig kitérnünk a város kereskedelmi hálózatra is, amely már a második világháború előtt leterheltnak számított. Ennek egyik oka az volt, hogy a boltok jó része a belvárosba koncentrálódott három-négy utcára. A másik, hogy a szűk keresztmetszeten túl, egyes üzletek a városi igények mellett megyei hatókörrel is rendelkeztek, ami azt jelentette, hogy a térség többi lakosát ezekből az egységekből látták el speciális árukkal. Ilyen egység volt például az 1949-ben megszervezett Állami Áruház is.⁴⁸ A legnagyobb változást a kereskedelem tekintetében a város piachálózatának átszervezése jelentette volna, hiszen a városban szétszórt kispiacok helyébe egy modern vásárcsarnokot húztak volna fel a Bajcsy-Zsilinszky út mellett.⁴⁹

Az általános rendezési terv hiányosságai és következményei

Ahogy eddig láthattuk, az általános rendezési terv egy olyan jövőképet mutatott Pécs számára, ami a bányászatra és az iparra épült volna. Ám fontos megemlíteni, hogy ettől még nem illeszkedik bele a Germuska Pál által megfogalmazott szocialista város koncepciójába, bár egyes elemei megjelentek benne.⁵⁰ Azonban ha csak ezt a korszakot nézzük, nehéz Pécs-et elhelyezni a többi magyarországi nagyváros fejlődéstörténetében, főleg, ha még összehasonlításokat is akarunk tenni. Véleményem szerint – ha ezek a tervek valósulnak meg – Pécs egy egyedi utat járhatott volna be a szocialista városok és a többi nagyváros fejlődési irányára között.

Az általános rendezési terv törekvései sok esetben irányadóként szolgáltak a későbbi tervezetekhez, azonban ha összességében kellene értékelni, akkor érdemes felsorolni pár olyan alapvető problémát és hiányosságot, ami világossá teheti számunkra, hogy a Rákosi-korszak végén már miért nem számoltak érdemben az általános rendezési tervvel.

A politikai nyomás egyértelműen felfedezhető a tervezetben. A legtöbb beruházást ad hoc jelleggel emelték be, és sokszor egy-egy ötlet realitását is meg lehet kérdőjelezni. Elég, ha csak a korábban említett ipari beruházásokra gondolunk, amelyek megvalósításával kapcsolatosan az Országos Tervhivatal is csak elvi lehetőségként számolt. De mivel ennél több konkrétum nem állt a TERINT rendelkezésére, így ebből voltak kénytelenek dolgozni.

A tervezet legnagyobb eredménye, hogy felépült a meszesi városrész a bányavasúttól keletre eső területen. Azonban ha a kimaradt alközpont hiányára gondolunk, akkor már ez a kép sem olyan pozitív: a mai napig komoly akadályt

⁴⁶ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 4-5, 10–11. (Pécs fejlesztési terve).

⁴⁷ MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. 125. 3, 11. (Pécs fejlesztési terve).

⁴⁸ RUISZ 1962, 12–14.

⁴⁹ MNL BML XXIII. 102a. 1957.10.25./4a: Javaslat a város piacproblémáinak megoldására, valamint a vásártér új helyének kijelölésére.

⁵⁰ Lásd bővebben: GERMUSKA 2004, 48–51.

jelent az ott élők számára, hogy az egészségügyi, kulturális és szórakozási lehetőségek szinte teljesen kimaradtak a területről. A legtöbb ilyen szolgáltatást legközelebb csak a belvárosban tudták igénybe venni. Ezen némileg a kereskedelmi hálózat rendszerváltás utáni bővülése tudott enyhíteni.

Ám nem csak Meszes tekintetében voltak komoly hiányosságok. A város egészét nézve hiba volt, hogy nem hoztak érdemi döntést a vízhiány megoldásával kapcsolatban sem, amely bármilyen iparfejlesztésnek és hosszabb távú lakosságnövelésnek alapjául szolgált volna. Hasonló volt a helyzet a városi közművek kérdésével is, valamint az idegenforgalmi, a kulturális, az oktatási és a kereskedelmi fejlesztésekkel, és ezzel szoros összefüggésben a Belváros megújításával is.

A tervezet másik irrealitását a fiskális vonzata adja. 1951-re a nehézipar fokozása kritikus helyzetbe hozta a magyar gazdaságot, így az általános rendezési tervben feltüntetett pénzügyi keretnek csak egy kis hányada állt rendelkezésre.

De a koncepció nem csak ennek köszönheti kudarcát. Pécs jelentősége megnövekedett miután 1953-ban szovjet tudósok a MASZOBAL II. expedíció során nagy mennyiségű uránércet fedeztek fel a várostól körülbelül 10 km-re nyugatra.⁵¹ Ez a felfedezés teljesen negligálta az addigi elképzeléseket, hiszen az uránbányászat előretörésével nagyobb népességnövekedést lehetett prognosztizálni Pécsre, és a városnak kevésbé volt szüksége nehézipari beruházásokra. 1955 decemberében fel is kérték a Várostervező Intézetben tevékenykedő Dénesi Ödönt, hogy dolgozza ki kevesebb mint 30 nap alatt egy 25 000-res városrész rendezési tervét, a jövőendőbeli Uránvárosét.⁵²

A nyugati városrészt 1955–56-ban követte a Déli városrész, majd 1958-ban a Nyugat-Meszes (ekkor már csak Diós-dűlőként említett) részletes rendezési terve, majd még ebben az évben Dr. Bércesi Sándor elkészítette Pécs Megyei Jogú Város fejlesztési programját, amelyet 1960-ban egy újabb követett. Közben a Várostervező Intézetnél is dolgoztak egy új iparfejlesztési koncepción, valamint bejelentették a 15 éves lakásépítési programot is. Ezután Dénesi Ödönt kérték fel, hogy készítse el 1961-re a város új általános rendezési tervét, amely figyelembe veszi a korábban készült dokumentációkat, és egyben új irányt ad a városnak.⁵³

Levéltári iratok

Lechner Dokumentációs Központ 3872. sz. tervdokumentáció (Telephely dokumentáció a Pécsi 1952-es szövetkezeti lakásépítkezések helykijelöléséhez)

⁵¹ SALLAY 2001, 94.

⁵² Lechner Dokumentációs Központ 5127. sz. tervdokumentáció (Pécs, Bauxit-lakótelep beépítési terve, 10. Megbízólevél).

⁵³ Pécs Megyei Jogú Város Általános rendezési terve (I. ütem) 1961. (Dénesi Ödön) 3-4.

- Lechner Dokumentációs Központ 5127. sz. tervdokumentáció (Pécs, Bauxit-lakótelep beépítési terve, 10. Megbízólevél)
- Lechner Dokumentációs Központ: 12 864. sz. tervdokumentáció (Pécs keleti városrész városkompozíciós terve 1954.)
- Lechner Dokumentációs Központ: 32 701. sz. tervdokumentáció (Majorossy Gyula: Pécs általános rendezési terve II. tervjavaslat (1951-ből))
- MNL BML XXIII. 102a. 1957.10.25./4a: Javaslat a város piacproblémáinak megoldására, valamint a vásártér új helyének kijelölésére
- MNL MOL XXVI-A-1. IV. 63. Városok, községek települések – Pécs (1950–53)
- MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. Helyiségekénti általános rendezési tervek – Pécs (1950–53)
- MNL MOL XXVI-A-1. VI. 34. Helykijelölési térképek (1950–53) – Pécs (1950–53)
- Pécs Megyei Jogú Város Általános rendezési terve (I. ütem) 1961. (Dénesi Ödön)

Irodalom

- „V” 1928 = „V” (ismeretlen szerző): Dörre–Köszeghy és Weichinger építészek díjnyertes terve Pécs város szabályozására. *Tér és forma* 1. évf. 3. sz. (1928) 89–98.
- DÉNESI 1961 = Dénesi Ödön: Pécs város általános rendezési tervének alapelvei. In: Erdélyi ERNŐ (szerk.): *Az Épülő Pécs városrendezési kérdései. Az 1960. november 16–17-én Pécsen megtartott ankét anyaga*. Pécs : Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa VB., 1961.
- FEDELES et al. 2011 = Fedeles Tanás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2011, 83–100.
- FÜLÖP – RÓZSA 2014 = Fülöp Ágnes – Rózsa Dávid: *Az 1949. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai településenként*. [Számok és történelem 4.] Budapest : KSH Könyvtár, 2014.
- GERMUSKA 2002 = Germuska Pál: A szocialista városok létrehozása. Terület- és településfejlesztés Magyarországon 1948 és 1953 között. *Századvég* új folyam 24. sz. (2002) 49–73.
- GERMUSKA 2004 = Germuska Pál: *Az iparújság bűvöletében*. Budapest : 1956-os Intézet, 2004.

- GYÁRFÁS 1956 = Gyárfás Iván: A várostervezés jelenlegi gyakorlata. *Magyar Építőművészet* 5. évf. 3. sz (1956) 67–75.
- HAJDÚ 1989 = Hajdú Zoltán: Az első „szocialista” településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon (1949–1951). *Tér és Társadalom* 3. évf. 1. sz. (1989) 86–96.
- HAL 1961 = Hal József: Egészségügyi intézményeink fejlesztése. In: Erdélyi Ernő (szerk.): *Az Épülő Pécs városrendezési kérdései. Az 1960. november 16–17-én Pécsen megtartott ankét anyaga*. Pécs : Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa VB., 1961, 289–296.
- KAPOSÍ 2006 = Kaposi Zoltán: *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs : Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, 2006.
- KÖRNER – NAGY 2007 = Körner Zsuzsa – Nagy Mária: *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Budapest : TERC Kft., 2007.
- RUISZ 1962 = Ruisz Rezső: *Optimális városi bolthálózat kialakításának módszerei: Miskolc és Pécs bolthálózata*. [Belkereskedelmi Kutató Intézet Közleményei 54.] Budapest : k.n., 1962.
- SALLAY 2001 = Sallay Árpád: Az uránércbányászat szerepe Pécs 20. századi fejlődésében. *Pécsi Szemle* 4. évf. ősz, 3. sz. (2001) 94–103.
- SÜMEGHY 1961 = Sümeghy Mihály: A bányászat, mint városalakító tényező. In: Erdélyi Ernő (szerk.): *Az Épülő Pécs városrendezési kérdései. Az 1960. november 16–17-én Pécsen megtartott ankét anyaga*. Pécs : Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa VB., 1961, 139–152.
- SZENDRŐI 1955 = Szendrői Jenő (szerk.): *Magyar Építészet 1945–1955*. Budapest : Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1955.

Képek forrása

- 1. kép:** Dörre Endre, Kőszeghy Gyula és Weichinger Károly: Pécs város szabályozási terve 1928.
Forrás: MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. Helyiségekénti általános rendezési tervek (Térképtár)
- 2. kép:** Dulánszky Jenő féle szabályozási terv 1933.
Forrás: MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. Helyiségekénti általános rendezési tervek (Térképtár)
- 3. kép:** Kelet-Meszies részletes rendezési terve (1950) – Máté Pál
Forrás: SZENDRŐI 1955, 65.

4. **kép:** Nyugat-Meszes részletes rendezési terve (1952) – Bálint János – Máté Pál
Forrás: GYÁRFÁS 1956, 73.
5. **kép:** Pécs város területrendezési javaslata (TERINT – 1951)
Forrás: MNL MOL XXVI-A-1. V. 24. Helyiségekénti általános rendezési tervek (Térképtár)
6. **kép:** Pécs, Nyugat-Meszes alközpont
Forrás: Lechner Dokumentációs Központ: 12 864. sz. tervdokumentáció (Pécs keleti városrész városkompozíciós terve 1954.)
7. **kép:** „Sportvölgy” Pécs, Nyugat-Meszes
Forrás: Lechner Dokumentációs Központ: 12 864. sz. tervdokumentáció (Pécs keleti városrész városkompozíciós terve 1954.)
8. **kép:** Pécs közlekedéshálózati térképe (1951)
Forrás: Lechner Dokumentációs Központ: 32 701. sz. tervdokumentáció (Majorossy Gyula: Pécs általános rendezési terve II. tervjavaslat (1951-ből))

First Socialist General Plan of Pécs (1951) and its effect on the spatial development of the city

BALÁZS SIPOS

The regional development concepts developed during the socialist era had a great impact on the urbanization of the country. These ideas led to the development of general settlement plans, followed by programs for individual neighborhoods. In the long run, these proposals determined the direction of the development of our settlements, including the development of the largest city in South Transdanubia.

Pécs was of major importance for coal mining but also had significant industrial facilities. As a result, after 1945 the city began to develop vigorously, and many plans were made to develop it. As a first step, in 1951 the city was classified into a category to be developed, which resulted in a general layout plan concept for Pécs (Gyula Majorossy).

I would like to present in detail this document, how this project was conceived of the development of Pécs in the Rákosi era, and how these ideas influenced the long-term development of the city.